

SIMON SEBAG MONTEFIORE

Ierusalim

Biografia unui oraș

Traducere din engleză de
Luminița Gavrilă Cioroianu
Smaranda Nistor
Constantin Dumitru Palcus

Consultant de specialitate
Adrian Cioroianu

Cuprins

13	<i>Prefață</i>
21	<i>Mulțumiri</i>
25	<i>Prolog</i>
35	Partea întâi. IUDAISMUL
37	Capitolul unu. Lumea lui David
42	Capitolul doi. Ascensiunea lui David
45	Capitolul trei. Regatul și Templul
53	Capitolul patru. Regii Iudei (930–626 î.e.n.)
62	Capitolul cinci. Târfa Babilonului (930–626 î.e.n.)
68	Capitolul șase. Perșii (586–539 î.e.n.)
73	Capitolul șapte. Macedonenii (539–336 î.e.n.)
83	Capitolul opt. Macabeii (164–66 î.e.n.)
89	Capitolul nouă. Sosirea romanilor (66–40 î.e.n.)
95	Capitolul zece. Irodienii (40 î.e.n.–10 e.n.)
110	Capitolul unsprezece. Iisus Hristos (10–40 e.n.)
124	Capitolul doisprezece. Ultimul Irod (40–66 e.n.)
134	Capitolul treisprezece. Războaiele iudaice: moartea Ierusalimului (66–70 e.n.)
139	Partea a doua. PĂGÂNISMUL
141	Capitolul paisprezece. Aelia Capitolina (70–312 e.n.)
153	Partea a treia. CREȘTINISMUL
155	Capitolul cincisprezece. Apogeul Bizanțului (312–518 e.n.)
169	Capitolul șaisprezece. Apogeul Bizanțului: invazia persană (518–630)
177	Partea a patra. ISLAMUL
179	Capitolul șaptesprezece. Cucerirea arabă (630–660)
187	Capitolul optsprezece. Omeiazii: restaurarea Templului (660–750)
196	Capitolul nouăsprezece. Abbasizii: stăpânii de departe (750–969)
200	Capitolul douăzeci. Fatimizii: toleranță și sminteală (696–1099)

- 10 211 **Partea a cincea. CRUCIADELE**
213 Capitolul douăzeci și unu. Masacrul (1099)
221 Capitolul douăzeci și doi. Ascensiunea Ținutului de peste Mare (1100–1131)
225 Capitolul douăzeci și trei. Epoca de aur a Ținutului de peste Mare (1131–1142)
235 Capitolul douăzeci și patru. Impasul (1142–1174)
243 Capitolul douăzeci și cinci. Regele lepros (1174–1187)
248 Capitolul douăzeci și șase. Saladin (1187–1189)
257 Capitolul douăzeci și șapte. A treia Cruciadă (1189–1193)
263 Capitolul douăzeci și opt. Dinastia lui Saladin (1193–1250)
273 **Partea a șasea. MAMELUCII**
275 Capitolul douăzeci și nouă. Sclavul sultanului (1250–1339)
282 Capitolul treizeci. Declinul mamelucilor (1399–1517)
289 **Partea a șaptea. OTOMANII**
291 Capitolul treizeci și unu. Magnificența lui Soliman (1517–1550)
294 Capitolul treizeci și doi. Mistici și mântuitori (1550–1705)
307 Capitolul treizeci și trei. Familiile (1705–1799)
313 **Partea a opta. IMPERIUL**
315 Capitolul treizeci și patru. Napoleon în Țara Sfântă
319 Capitolul treizeci și cinci. Noii romantici: Chateaubriand și Disraeli (1806–1830)
326 Capitolul treizeci și șase. Cucerirea albaneză (1830–1840)
331 Capitolul treizeci și șapte. Evangheliștii (1840–1855)
348 Capitolul treizeci și opt. Noul oraș (1855–1860)
352 Capitolul treizeci și nouă. Noua religie (1860–1870)
357 Capitolul patruzeci. Orașul arab, orașul imperial (1870–1880)
364 Capitolul patruzeci și unu. Rușii (1880–1898)
369 **Partea a noua. SIONISMUL**
371 Capitolul patruzeci și doi. Kaiserul (1898–1905)
379 Capitolul patruzeci și trei. Cântărețul la *oud* din Ierusalim (1905–1914)
390 Capitolul patruzeci și patru. Primul Război Mondial (1914–1916)
397 Capitolul patruzeci și cinci. Revolta Arabă și Declarația Balfour (1916–1917)
411 Capitolul patruzeci și șase. Cadoul de Crăciun (1917–1919)
421 Capitolul patruzeci și șapte. Victorioși și prăzi de război (1919–1920)
428 Capitolul patruzeci și opt. Mandatul Britanic (1920–1936)

440	Capitolul patruzeci și nouă. Revolta Arabă (1936–1945)	11
451	Capitolul cincizeci. Războiul murdar (1945–1947)	
464	Capitolul cincizeci și unu. Independența evreilor, catastrofa arabilor (1948–1951)	
471	Capitolul cincizeci și doi. Divizat (1951–1967)	
478	Capitolul cincizeci și trei. Șase zile (1967)	
487	<i>Epilog</i>	
509	<i>Bibliografie</i>	
531	<i>Arbori genealogici</i>	
541	<i>Hărți</i>	

Prolog

În ziua de 8 a lunii Ab la iudei, la sfârșitul lui august din anul 70 e.n., Titus, fiul împăratului roman Vespasian, care de patru luni conducea asediul Ierusalimului, a poruncit întregii sale armate să se pregătească să atace Templul la răsăritul soarelui. Întâmplarea făcea ca ziua următoare să fie chiar ziua în care babilonienii au distrus Ierusalimul cu mai bine de 500 de ani în urmă. Titus comanda o armată compusă din patru legiuni — în total 60 000 de legionari romani și forțe auxiliare locale care abia așteptau să dea lovitura finală acestui oraș semeț, dar distrus. Dincolo de ziduri, poate o jumătate de milion de iudei înfometați supraviețuiau în condiții diabolice: unii erau zeloți, niște fanatici religioși, alții bandiți, dar majoritatea erau familii de oameni nevinovați, prinși fără scăpare în această înfiorătoare capcană a morții. Mulți iudei trăiau în afara Iudeei — se găseau în zona Mediteranei și în Orientul Apropiat — iar această luptă finală avea să decidă nu doar soarta orașului și a locuitorilor ei, dar și viitorul iudaismului și al micului cult iudeo-creștin — iar dacă ar fi să privim peste șase secole în viitor, însăși forma pe care o va lua islamul.

Romanii construiseră rampe pe zidurile Templului, dar asalturile lor tot eșuaseră. Mai devreme, în ziua aceea, Titus le spusese generalilor săi că eforturile de a păstra acest „templu străin“ îl costau prea mulți soldați și a ordonat să fie incendiate porțile Templului. Argintul din porți a început să se topească și focul s-a extins la cadrele și ferestrele din lemn, iar de-aici la grinzile de lemn din culoarele Templului. Titus ordonase stingerea focului. După cum spunea el, romanii „nu trebuie să se răzbune pe obiecte neînsuflețite în locul oamenilor“. Apoi s-a retras peste noapte la cartierul său general din turnul pe jumătate distrus al fortăreței Antonia de unde se vedea splendidul complex al Templului.

În preajma zidurilor se petreceau scene de groază care probabil semănau cu iadul pe pământ. Mii de cadavre putrezeau în căldura verii. Mirosul era insuportabil. Haite de câini și șacali se înfruptau din carnea de om. Cu câteva luni în urmă, Titus ordonase ca toți prizonierii sau dezertorii să fie crucificați. Cinci sute de iudei erau crucificați zilnic. Muntele Măslinilor și dealurile stâncoase din jurul orașului erau înșesate cu atâtea cruci încât nu mai rămânea loc și nu se mai găseau nici copaci din care să fie făcute. Soldații lui Titus se distrau crucificând victimele cu membrele desfăcute în poziții bațjocoritoare. Mulți locuitori ai Ierusalimului erau atât de disperăți să fugă din oraș, încât, atunci când plecau, își salvau averea înghițind monedele pe care sperau să le recupereze când aveau să fie în siguranță, departe de romani. Arătau „umflați din cauza foamei ca suferinzii de hidropizie“,

dar, dacă mâncau, „plesneau“. Când le explodau burțile, soldații găseau comorile printre măruntaiele urât mirositoare, așa că începuseră să-i eviscereze pe prizonieri și să le caute prin intestine cât aceștia erau încă vii. Îngrozit, Titus a încercat să interzică aceste jafuri anatomice. Fără niciun rezultat: aliații săi sirieni care îi urau pe iudei și erau detestați de aceștia au savurat aceste jocuri macabre. Actele de cruzime comise de romani și de rebeli în interiorul zidurilor orașului sunt comparabile cu cele mai înfiorătoare atrocități din secolul XX.

Războiul s-a declanșat în momentul în care absurditatea și lăcomia guvernantorilor romani i-au determinat pe aristocrații iudei, aliați ai Romei, să se alăture cauzei unei revolte populare religioase. Din rândurile rebelilor făceau parte iudei religioși și tâlhari oportuniști care profitaseră de căderea împăratului Nero și de haosul care a urmat sinuciderii lui, ca să-i alunge pe romani și să reînființeze un stat iudeu independent, clădit în jurul Templului. Dar focul revoluției iudeilor a început curând să se stingă, transformându-se în epurări sângeroase și răfuiele între diferite grupări.

Trei împărați romani au urmat după Nero, într-o succesiune rapidă și haotică. Atunci când Vespasian a urcat pe tron și l-a trimis pe Titus să cucerească Ierusalimul, orașul era divizat între trei războinici aflați în conflict. La început, aceștia duceau lupte violente în curțile Templului, apoi jefuiau orașul. Luptătorii lor ajungeau până în zonele mai înstărite, prădând casele, omorând bărbații și siluind femeile — „era o distracție pentru ei“. Îmbătați de putere și de febra vânătorii, probabil amețiți și de vin, „se dedau la acte de lascivitate feminină, își împodobeau părul, purtau straie femeiești, se ungeau cu pomezi și se vopseau la ochi“. Acești tâlhari provinciali, fudulindu-se în „mantii frumos vopsite“, omorau pe oricine le ieșea în cale. În depravarea lor ingenioasă, „inventau plăceri ilicite“. Ierusalimul, căzut pradă „indecenței intolerabile“, a devenit „un bordel“ și o cameră de tortură — și totuși a rămas un sanctuar.

În ciuda acestei situații, Templul a continuat să funcționeze. În luna aprilie, sosiseră pelerinii pentru Sărbătoarea Paștelui, chiar înainte să vină romanii și să atace orașul. Populația de aici număra zeci de mii de locuitori, dar, din cauza romanilor, rămăseseră blocați înăuntru pelerinii și numeroși refugiați, așa încât în oraș se aflau acum sute de mii de oameni. Abia când Titus a încercuit zidurile, căpeteniile rebele au încetat luptele interne și s-au unit împotriva romanilor, punând laolaltă 21 000 de războinici.

Orașul pe care Titus îl vedea pentru prima dată de pe Muntele Scopus, numit astfel după cuvântul grecesc *skopeo*, care înseamnă „a privi spre“, era, după cum spunea Plinius, „de departe cel mai lăudat oraș din Orient“, o metropolă opulentă și prosperă, construită în jurul unuia dintre cele mai mari temple din lumea antică, templul însuși fiind o imensă și splendidă operă de artă. Ierusalimul exista deja de mii de ani, dar acest oraș cu multe ziduri și turnuri, răsfirat pe doi munți, printre stâncile sterpe ale Iudeei, nu mai fusese niciodată atât de populat sau atât de splendid cum a fost în primul secol al erei noastre. Într-adevăr, abia în secolul XX Ierusalimul avea să mai fie atât de măreț. Era realizarea lui Irod cel Mare, strălucitul și psihopatul rege iudeu, ale cărui palate și fortărețe au fost

construite la o scară monumentală și atât de bogat decorate, încât istoricul iudeu Iosif Flavius spunea că „depășesc puterea mea de a le descrie“.

Templul însuși eclipsa toate celelalte cu gloria lui sacră. „La răsăritul soarelui“, curțile strălucitoare și porțile aurite „reflectau o strălucire extraordinară, încât cei care încercau să-l privească trebuiau să-și ferească privirea“. Când străinii — precum Titus și legionarii lui — au văzut Templul pentru prima oară, acesta li s-a părut „ca un munte acoperit de zăpadă“. Iudeii evlavioși știau că în centrul curților acestui oraș-în-oraș din vârful Muntelui Moria exista o cămăruță de o sfințenie absolută care practic nu conținea nimic. Acest spațiu era centrul sacralității pentru iudei: Sfânta Sfințelor, locul în care sălășluia Însuși Dumnezeu.

Templul lui Irod era un sanctuar, dar și o fortăreață aproape impenetrabilă, apărată de zidurile orașului. Iudeii, încurajați de slăbiciunea romanilor în Anul celor Patru Împărați și ajutați de înălțimile inaccesibile ale Ierusalimului, de fortificațiile lui și de structura labirintică a Templului, îl înfruntaseră pe Titus cu mare încredere în forțele lor. În fond, ei rezistaseră Romei timp de aproape cinci ani. Însă Titus avea autoritatea, ambiția, resursele și talentul necesar pentru a-i învinge. El a început să slăbească apărarea Ierusalimului cu o eficiență sistematică și o forță copleșitoare. În tunelele de lângă zidul de vest al Templului au fost găsite pietre de baliste, probabil lansate de Titus, dovadă a intensității bombardamentului roman. Iudeii au luptat pentru fiecare palmă de pământ cu o înverșunare aproape suicidală. Dar Titus, având la dispoziție un întreg arsenal de mașini de asediu, catapulte și ingeniozitatea celor care le manevrau, a reușit să treacă de primul zid în cincisprezece zile. El a trimis o mie de legionari prin labirintul de piețe din Ierusalim și a luat cu asalt al doilea zid. Dar iudeii au ieșit și l-au recucerit. Zidul trebuia să fie din nou luat cu asalt. De data asta, Titus a încercat să intimideze orașul cu o desfășurare a forțelor sale — armuri, coifuri, săbii strălucitoare, flamuri fluturând în vânt, acvile scânteietoare și „cai bogat împodobii“. Mii de locuitori ai Ierusalimului s-au adunat pe metereze să vadă spectacolul, admirând „frumusețea armurilor și minunata înșiruire a soldaților“. Dar iudeii au rămas neclintii sau prea temători ca să nu asculte de ordinele căpeteniilor lor și nu s-au predat.

Până la urmă, Titus a decis să-i încercuiască și să izoleze întregul oraș, construind un zid de circumvalație. La sfârșitul lui iunie, romanii au luat cu asalt impunătoarea Fortăreață Antonia, care domina însuși Templul, apoi au distrus-o, cu excepția unui singur turn unde Titus și-a instalat postul de comandă.

Pe la mijlocul verii, în timp ce pe dealurile arse de soare au răsărit păduri de cadavre crucificate năpădite de muște, sentimentul morții iminente domina orașul, pradă unui fanatism implacabil, unor capricii sadice și foametei mistuitoare. Bande înarmate jefuiau pentru a face rost de mâncare. Copiii înhățau bucata de pâine din mâinile taților; mamele furau de la gura propriilor copii. Când vedeau uși ferecate, războinicii, crezând că acolo erau ascunse provizii, le spărgeau și obligau victimele să spună unde ascund grâul, înfigându-le bețe în rect. Dacă nu găseau nimic, deveneau de o „cruzime și mai barbară“, de parcă ar fi fost „înșelați“. Chiar dacă mai aveau hrană, omorau și torturau din obișnuință, pentru „a-și exersa nebunia“. Ierusalimul era bântuit de o *vânătoare de vrăjitoare*,

căci oamenii se denunțau unii pe alții ca trădători și tăinuitori de hrană. Niciun alt oraș, reflecta martorul Iosif Flavius, „nu a îngăduit vreodată asemenea nelegiuiri și nicio altă epocă nu a dat o generație care să facă atâtea ticăloșii, de la începutul lumii”.

Tinerii rătăceau pe străzi „ca niște umbre, umflați din cauza foamei, și cădeau morți unde îi răpunea suferința”. Unii oameni țineau morțiș să-și îngroape membrii decedați ai familiei, în timp ce alții erau atât de nepăsători, încât îi îngropau cât încă respirau. Foametea devora familii întregi. Ierusalimiții îi vedeau pe cei dragi cum mor „cu ochii uscați și gurile deschise. O liniște adâncă și un fel de noapte a morții a cuprins orașul” — iar cei care pierreau o făceau „cu ochii ațintiți asupra Templului”. Pe străzi erau mormane de cadavre. Curând, în ciuda obiceiului iudeilor, nimeni n-a mai îngropat morții în această imensă casă mortuară. Poate că Iisus Hristos prevăzuse toate acestea când a prezis venirea Apocalipsei, spunând „Lasă morții să-și îngroape morții lor”¹. Uneori, rebelii se mulțumeau să arunce cadavrele peste ziduri. Romanii le lăsau să putrezească în grămezi cu miros greu. Dar rebelii continuau să lupte.

Înșuși Titus, soldat de carieră greu impresionabil, care omorâse doisprezece iudei cu propria arbaletă în timpul primei bătălii, a fost oripilat și uimit: nu putea decât să ofteze în fața zeilor, căci nu era isprava lui. Cunoscut pentru generozitatea sa, era „bucuria și încântarea umanității”. „Prietenii, a fost o zi pierdută pentru mine”, spunea el când nu avea timp să ofere daruri camarazilor săi. Robust și dur, cu bărbia despicață, cu față rotundă și gură generoasă, Titus s-a dovedit a fi un comandant priceput și fiul popular al noului împărat Vespasian: dar dinastia lor încă nu-și dovedise valoarea și depindea de victoria lui Titus asupra rebelilor iudei.

În anturajul lui Titus se numărau o mulțime de iudei renegați, inclusiv trei ierusalimiți — un istoric, un rege și (se pare) o dublă regină care împărțea patul cu Cezar. Istoricul era consilierul lui Titus, Iosif Flavius, un comandant iudeu rebel care dezertase la romani, singura sursă a acestei relatări. Regele era Irod Agripa al II-lea, un iudeu romanizat, crescut la curtea împăratului Claudius; el fusese administratorul Templului iudeu, construit de străbunicul său Irod cel Mare, și adesea locuise în palatul său din Ierusalim, deși governa teritoriile dispartate la nord de Israelul modern, în Siria și Liban. Regele era aproape sigur însoțit de sora sa Berenice, fiica unui monarh evreu, de două ori regină prin căsătorie și de curând amanta lui Titus. Dușmanii ei romani au numit-o mai târziu „Cleopatra evreică”. Avea în jur de patruzeci de ani, dar „era în floarea vârstei și la apogeul frumuseții ei”, observa Iosif Flavius. La începutul rebeliunii, ea și fratele ei cu care trăia împreună (incestuos, pretindeau dușmanii lor) încercaseră să discute deschis cu rebelii, făcând un ultim apel la rațiune. Acum, cei trei iudei asistau neputincioși la „agonia unui oraș faimos”, iar Berenice o făcea din patul celui care îl distrugea.

¹ Matei 8.22. Pentru traducerea citatelor biblice, s-a folosit Biblia ortodoxă tipărită sub îndrumarea PF Teoctist, cu aprobarea Sfântului Sinod. (N.t.)

Prizonierii și dezertorii aduceau vești din orașul asediat, vești care l-au întristat mai ales pe Iosif Flavius, ai cărui părinți erau acolo. Nici luptătorii nu mai aveau hrană, așa că îi verificau și îi disecau pe cei vii și pe cei morți ca să găsească aur, un colț de pâine sau măcar grâu, „poticnindu-se și împleticindu-se ca niște câini turbați”. Mâncau bălegar de vacă, piele, cingători, încălțări și paie vechi. O femei bogată pe nume Maria, care pierduse toți banii și nu mai avea hrană, a înnebunit de disperare și și-a omorât fiul, l-a fript, a mâncat jumătate din el și a păstrat restul pentru mai târziu. Mirosul plăcut de carne friptă s-a răspândit prin oraș, rebelii l-au simțit, au căutat să vadă de unde vine și au năvălit în casă, dar până și acești criminali înrăiți „au plecat tremurând” când au văzut cadavrul copilului pe jumătate mâncat.

Teama de spioni și paranoia domneau în Ierusalimul cel Sfânt — cum se chema orașul pe monedele iudeilor. Șarlatani și predicatori nebuni bântuiau pe străzi promițând salvare și mântuire. Ierusalimul era, așa cum observă Iosif Flavius, „ca o fiară sălbatică turbată de foame, care a început să mănânce din propria carne”.

În noaptea de 8 a lunii Ab, când Titus s-a dus să se culce, legionarii săi se luptau să stingă focul ce se răspândea de la argintul topit, așa cum primiseră ordin. Dar rebelii i-au atacat. Romanii au ripostat și i-au împins pe rebeli chiar în interiorul Templului. Un legionar, cuprins „de o furie divină”, a luat niște obiecte care ardeau și, ajutat de un alt soldat, a aprins perdelele și cadrul „unei ferestre aurite” care dădea în sălile din jurul clădirii Templului. Până dimineață, focul se întinsese până în centrul sfântului lăcaș. Iudeii, văzând flăcările care cuprindeau Sfânta Sfintelor și amenințau s-o distrugă, „au început să facă mare zarvă și au alergat să împiedice” producerea dezastrului. Dar era prea târziu. S-au baricadat în Curtea Interioară și au privit tăcuți și înfricoșați.

La numai câțiva pași mai încolo, printre ruinele fortăreței Antonia, Titus a fost trezit din somn; a sărit în picioare și „a alergat spre Sfânta Casă pentru a stinge focul”. Cei din suita sa, inclusiv Iosif Flavius și probabil regele Agripa și Berenice, l-au însoțit, iar după ei veneau alergând mii de soldați romani — cu toții „extrem de uimiți”. A urmat o întregă nebunie. Iosif Flavius pretinde că Titus a ordonat din nou stingerea focului, însă Iosif Flavius era colaborator al romanilor și deci avea motive solide să-l exonereze pe protectorul său. În orice caz, toți strigau unii la alții, focul se întindea cu repeziciune, iar soldații romani știau că, după legile războiului, un oraș care rezistase cu atâta încăpățânare nu putea decât să se aștepte să fie pradat.

Ei s-au făcut că nu aud ce le spune Titus și chiar transmiteau mai departe camarazilor lor să ațâțe focul. Legionarii au fost atât de năvalnici, încât mulți dintre ei au murit zdrobiți sau arși în acel iureș al setei lor de sânge și de aur, jefuind într-atât încât prețul aurului avea să scadă curând în tot Orientul. Titus, nereușind să stingă focul și cu siguranță întrezărind mulțumit victoria finală, și-a croit drum prin Templul în flăcări până a ajuns la Sfânta Sfintelor. Nici marele preot nu avea voie să intre acolo decât o dată pe an. Niciun străin nu-i mai pătase puritatea de la Pompei, comandantul și omul de stat roman, în anul 63 î.e.n. Dar

Titus a privit înăuntru „și a văzut cum e și ce e acolo și i s-a părut cu mult superior“, scria Iosif Flavius, „nu mai prejos decât ne făliserăm noi“. El a ordonat centurionilor să-i pedepsească pe soldații care răspândeau focul, „dar patima lor era mult prea mare“. În timp ce infernul flăcărilor cuprindea Sfânta Sfințelor, Titus a fost dus în siguranță de către ajutoarele sale — „și nimeni nu i-a mai oprit să pună focul“.

În mijlocul flăcărilor s-a înțepit lupta: năuci și înfometaji, ierusalimiții rățăceau îngroziți printre arcadele arzând. Mii de civili și rebeli s-au adunat pe treptele altarului, așteptând să lupte până la unul sau să moară cu toții. Romanii dezlănțuiți le tăiau gâturile ca într-un sacrificiu uman în masă, până când „în jurul altarului zăceau cadavre aruncate unele peste altele“, iar sângele curgea pe trepte. Zece mii de iudei au pierit în Templul incendiat.

Blocurile masive de piatră și grinzile de lemn trosneau, făcând un zgomot ca de tunet. Iosif Flavius asista la moartea Templului:

Vuietul flăcărilor ce se întindeau s-a amestecat cu răcnetele victimelor și, din cauza înălțimii dealului și a imensei clădiri incendiate, ai fi zis că întregul oraș ardea. Și mai era tot vacarmul acela — nu exista ceva mai asurzitor sau mai îngrozitor de-atât: strigătele de război ale legiunilor romane care se năpusteau, urletele rebelilor încercuți de foc și de săbii, goana disperată a oamenilor care, neavând pe unde să scape, nimereau exact în armele dușmanului, iar țipetele lor când își întâlneau soarta se amestecau cu vaietele și plânsetele celor din cetate. Valea Iordanului și munții din împrejurimi le purtau ecourile mai departe, amplificând vacarmul. Ai fi zis că dealul Templului ardea din temelii, învăluit cu totul în flăcări.

Muntele Moria, unul dintre cei doi munți ai Ierusalimului, unde regele David așezase Chivotul Legii și unde fiul său Solomon ridicase primul Templu, „era pară și foc pe toate părțile“, în timp ce, înăuntru, pământul era acoperit de cadavre. Dar soldații călcau triumfători peste ele. Preoții încercau să le țină piept, iar unii dintre ei s-au aruncat în flăcări. Romanii dezlănțuiți, văzând că interiorul Templului era distrus, au înșfăcat obiectele din aur și piesele de mobilier, și-au scos afară prada, apoi au dat foc și restului clădirii.

În timp ce Curtea Interioară ardea și se lumina de ziuă, rebelii supraviețuitori au străpuns liniile romane din labirintul curților exterioare, unii dintre ei reușind să fugă în oraș. Romanii au contraatacat cu cavaleria, lichidându-i pe insurgenți, apoi dând foc vistieriei Templului care era plină cu bogății adunate din taxa pentru Templu plătită de toți iudeii, de la Alexandria la Babilon. Acolo au găsit 6 000 de femei și copii așteptând îngroziți Apocalipsa. Un „fals profet“ le spusese că vor vedea „semnele miraculoase ale mântuirii lor“ în Templu. Legionarii au dat foc intrărilor și toți cei de-acolo au murit arși de vii.

Romanii au adus stindardele legiunilor pe Muntele Sfânt, au adus jertfe zeilor lor și l-au aclamat pe Titus cu titlul de *imperator* — comandantul suprem.

Mai rămăseseră câțiva preoți care se ascundeau în Sfânta Sfințelor. Doi au sărit în flăcări și unul a reușit să scoată obiectele prețioase ale Templului — veșmintele Marelui Preot, cele două candelabre de aur și rezervele de scortșoară

și mirodeniile care erau arse zilnic în Sanctuar. Când s-au predat toți, Titus i-a executat ca și când „era normal ca preoții să moară odată cu Templul lor“.

Ierusalimul era — și încă este — un oraș împânzit de tunele subterane. Acolo au dispărut rebelii care au păstrat controlul asupra Citadelei și Orașului de Sus până în vest. Lui Titus i-a mai trebuit o lună de zile ca să cucerească și restul Ierusalimului. Când orașul a căzut, romanii și aliații lor sirieni și greci „au năvălit pe străduțe. Cu sabia în mână, i-au masacrat fără deosebire pe toți cei ce le ieșeau în cale și au incendiat casele cu tot cu cei care se refugiaseră înăuntru“. Noaptea, omorurile au încetat, iar „focul a pus stăpânire pe străzi“.

Titus a încercat să negocieze cu două căpetenii ale iudeilor de peste podul care traversa valea dintre Templu și oraș, promițând că le va cruța viața dacă se vor preda. Dar aceștia au refuzat. El a ordonat jefuirea și incendierea Orașului de Jos, unde toate casele erau pline de cadavre. Când căpeteniile din Ierusalim s-au retras în Palatul lui Irod și în Citadelă, Titus a pus să se facă niște diguri ca să ajungă la ei și, pe data de 7 în luna Elul, adică la mijlocul lui august, romanii au luat cu asalt fortificațiile. Insurgenții au continuat să lupte în tunele până când unul dintre șefii lor, Ioan din Giscala, s-a predat (a fost cruțat, deși condamnat la temniță pe viață). Cealaltă căpetenie, Simon ben Giora, a ieșit îmbrăcat într-un veșmânt alb dintr-un tunel de sub Templu și a devenit unul dintre protagoniști la Triumful lui Titus, sărbătoarea victoriei de la Roma.

În haosul și distrugerile sistematice care au urmat, a dispărut o lume, lăsând în urmă câteva momente înghețate în timp. Romanii i-au măcelărit pe cei bătrâni și bolnavi: scheletul mâinii unei femei, găsită pe pragul casei arse din temelii, este o dovadă a panicii și terorii de atunci; cenușa palatelor din Cartierul Evreiesc vorbește de la sine despre acest infern. Două sute de monede de bronz au fost găsite într-o prăvălie pe strada care trecea pe sub scara monumentală a Templului, probabil niște economii ascunse în acel loc secret cu câteva ore înainte de căderea orașului. Curând, chiar și romanii s-au săturat de măcel. Locuitorii Ierusalimului au fost duși în niște lagăre improvizate în Curtea femeilor din Templu, unde au fost triați: luptătorii au fost uciși, cei în putere au fost trimiși la muncă în minele egiptene, cei tineri și arătoși au fost vânduți ca sclavi, alții selectați pentru luptele cu lei în arenă sau pentru a fi expuși la sărbătorirea Triumfului.

Iosif Flavius a căutat printre bieții prizonieri din curtea Templului și i-a găsit pe fratele său și alți cincizeci de prieteni pe care Titus i-a permis să-i elibereze. Se pare că părinții săi muriseră. Dar el a recunoscut încă trei prieteni de-ai săi printre cei crucificați. „Am simțit că-mi sângerează inima și i-am spus lui Titus“, care a ordonat să fie coborâți de pe cruce și să fie îngrijiți de doctori. Doar unul a supraviețuit.

Asemenea lui Nabucodonosor, Titus a decis eradicarea Ierusalimului, o decizie pentru care Iosif Flavius i-a învinuit pe rebeli: „Revolta a distrus orașul, iar romanii au înăbușit revolta“. Dărâmarea Templului, cel mai mare monument al lui Irod cel Mare, a constituit probabil o extraordinară provocare din punct de vedere tehnic. Uriășele blocuri de piatră cioplită de la Porticul Regal s-au prăbușit peste pavajul nou de mai jos și acolo au fost găsite după două mii de ani, într-un

imens morman, exact așa cum căzuseră, ascunse sub secole de ruine. Dărâmturile au fost aruncate în valea de lângă Templu unde au umplut râpa, care azi aproape nici nu se mai vede, dintre Muntele Templului și Orașul de Sus. Dar zidurile de susținere de pe Muntele Templului, inclusiv Zidul Plângerii de azi, au supraviețuit. *Spolia*², pietrele căzute din Templul și din orașul lui Irod, răspândite pretutindeni în Ierusalim, au fost folosite și refolosite de toți cuceritorii și constructorii orașului, de la romani până la arabi, de la cruciați până la otomani, timp de peste o mie de ani după aceea.

Nimeni nu știe câți oameni au murit în Ierusalim, iar istoricii din Antichitate au fost în general mai puțin riguroși în privința cifrelor. Tacitus spune că au fost 600 000 de persoane în orașul asediat, în timp ce Iosif Flavius pretinde că au fost peste un milion. Indiferent care este adevărul, numărul lor a fost imens și toți oamenii aceștia au murit din cauza foametei, au fost uciși sau vânduți ca sclavi.

Titus a pornit într-un macabru tur al victoriei. Amanta sa, Berenice, și fratele ei, regele, l-au găzduit în capitala Cezareea Philippi, pe platoul Golan de azi. Acolo s-a delectat privind cum mii de prizonieri iudei se luptau între ei sau cu animalele sălbatice până mureau. Câteva zile mai târziu, a asistat la moartea altor 2 500 în arena de la Cezareea Maritima și în alte astfel de jocuri sângeroase în Beirut, după care Titus s-a întors la Roma pentru a-și sărbători Triumful.

Legiunile „au distrus și restul orașului și i-au dărâmat zidurile“. Titus n-a lăsat decât turnurile din fortăreața lui Irod „ca monument al succesului său“. Acolo și-a stabilit cartierul general Legiunea a X-a. „Acesta a fost sfârșitul pe care l-a cunoscut Ierusalimul“, scria Iosif Flavius, „un oraș de o extraordinară măreție și faimă în toată lumea“.

Cu șase secole în urmă, Ierusalimul fusese distrus în întregime de Nabucodonosor, regele Babilonului. Timp de cincizeci de ani după prima distrugere, Templul a fost reconstruit și iudeii s-au întors aici. Dar, de data aceasta, după anul 70 e.n., Templul nu a mai fost reconstruit niciodată — și, cu excepția câtorva scurte perioade de timp, evreii nu vor mai governa Ierusalimul timp de aproape 2 000 de ani. Și totuși, în cenușa acestui dezastru își află rădăcinile nu numai iudaismul modern, ci și sacralitatea Ierusalimului pentru creștinism și islam.

La începutul asediului, conform unei legende rabinice de mai târziu, Yohanan ben Zakkai, un respectabil rabin, le poruncise învățăceilor săi să-l scoată afară din orașul condamnat într-un coșciug, metaforă a temeliei unui nou iudaism care nu mai avea la bază cultul sacrificiului în Templu.

Evreii, care au continuat să trăiască la sate în Iudeea și Galileea, precum și în comunități mari în imperiile roman și persan, au deplâns pierderea Ierusalimului și nu au încetat să venereze orașul. Biblia și tradițiile orale au înlocuit Templul, dar se spunea că Providența a așteptat trei ani și jumătate pe Muntele Măslinilor ca să vadă dacă Templul va fi reconstruit, apoi s-a ridicat la cer. Distrugerea a fost decisivă și pentru creștini.

² Termen de origine latină (sg. *spolium* — pl. *spolia*) care se referă la materiale, fragmente sau elemente decorative din construcții arhitectonice demolate, reutilizate la ridicarea unor monumente noi. (N.t.).

Modesta comunitate creștină de la Ierusalim condusă de Simon, vărul lui Iisus, scăpase din oraș înainte ca romanii să-l încercuiască. Chiar dacă erau numeroși creștini ne-evrei în lumea romană, acești ierusalimiți au rămas o sectă iudaică ce se ruga în Templu. Dar acum Templul fusese distrus, iar creștinii credeau că evreii pierduseră bunăvoința lui Dumnezeu: adepții lui Iisus s-au separat definitiv de credința-mamă și se pretindeau moștenitorii legitimi ai patrimoniului iudaic. Creștinii își imaginau un nou Ierusalim — spiritual, în locul orașului năruit. Cele mai vechi evanghelii, scrise probabil chiar după distrugerea orașului, povesteau că Iisus prevăzuse asediarea orașului: „Veți vedea Ierusalimul înconjurat de oști”; și distrugerea Templului: „Nu va mai rămâne nicio piatră”. Sanctuarul în ruine și căderea evreilor erau dovada noii revelații. În anii 620, când Mahomed și-a întemeiat noua religie, a adoptat la început tradițiile evreilor, rugându-se spre Ierusalim și venerând profeții evrei, deoarece și pentru el distrugerea Templului era o dovadă că Dumnezeu își întorsese fața de la evrei și privea cu bunăvoință către islam.

În mod paradoxal, decizia lui Titus de a distruge Ierusalimul a contribuit la transformarea orașului într-un model al sacralității pentru celelalte două popoare ale Cărții. Încă de la început, sacralitatea Ierusalimului nu numai că a fost un rezultat al evoluției firești, dar a și fost promovată prin deciziile luate de o mână de oameni. În jurul anului 1000 î.e.n., cu peste o mie de ani înaintea lui Titus, primul dintre acești oameni cucerea Ierusalimul: era regele David.

Partea întâi

IUDAISMUL

„Cetatea Domnului, Sionul Sfântului lui Israel... Trezește-te, trezește-te, îmbracă-te cu puterea ta, Sioane, înveșmântează-te în haine de sărbătoare, Ierusalime, cetate sfântă!“

Isaia 60.14, 52.1

„Orașul meu natal este Ierusalim, unde se află sfântul altar al lui Dumnezeu Cel Preaînalt. Orașul Sfânt este mama nu doar a unei singure țări, Iudeea, ci și a multor alte ținuturi învecinate, precum și ținuturi îndepărtate din cea mai mare parte a Asiei și Europei, ca să nu mai zic de țările de dincolo de Eufurat.“

Irod Agripa I, regele Iudeei,
citat de Filon în *De Specialibus Legibus*

„Cine n-a văzut Ierusalimul în toată splendoarea lui n-a văzut niciodată un oraș frumos. Cine n-a văzut Templul în toată splendoarea lui n-a văzut în viața lui o clădire măreață.“

Talmudul babilonian, *Tratatul Tabernacolului*

„De te voi uita, Ierusalime, uitată să fie dreapta mea! Să se lipească limba mea de grumazul meu, de nu-mi voi aduce aminte de tine, de nu voi pune înaintea Ierusalimul, ca început al bucuriei mele!“

Psalm 137.5–6

„Ierusalimul este cel mai renumit oraș din Răsărit.“

Plinius cel Bătrân, *Naturalis Historia*, 5.15

Lumea lui David

Primul rege: canaanenii

Când David a cucerit cetatea Sionului, Ierusalimul era deja străvechi. Dar nu era nici măcar oraș, ci doar o mică fortăreață în munți, într-un ținut care avea să poarte mai multe denumiri — Canaan, Iudeea, Israel, Palestina, Țara Sfântă pentru creștini, Țara Făgăduinței pentru evrei. Acest teritoriu, de numai 160 kilometri lățime și 240 kilometri lungime, se întinde din sud-estul Mediteranei până la râul Iordan. Câmpiile sale mănoase din zona de coastă ofereau cea mai bună cale de acces pentru invadatori și negustorii care călătoreau între Egipt și imperiile din Răsărit. Dar Ierusalimul, acest oraș izolat și îndepărtat, situat la 50 de kilometri distanță de cel mai apropiat țărm, departe de rutele comerciale, se înălța semeț în mijlocul pustietății aurii de pe dealurile stâncoase ale Iudeei, cu văgăuni și grohotișuri, expus iernilor reci, câteodată zăpezilor, și verilor secetoase. Și totuși, crestele acestor dealuri neprietenoase ofereau siguranță; iar un râu ce curgea mai jos, în vale, era suficient ca să alimenteze un oraș.

Imaginea romantică a Orașului lui David este cu mult mai animată decât o arată faptele istorice verificabile. În negura preistoriei Ierusalimului, fragmentele de ceramică, mormintele săpate în stâncă, bucățile de ziduri, inscripțiile din palatele regilor de demult și sfânta Biblie sunt doar niște crâmpie de viață umană sclipind într-un întuneric de nepătruns, separate între ele de sute de ani. Ici-colo apar indicii răzlețe care aruncă o rază de lumină asupra vreunui moment oarecare din istoria unei civilizații dispărute, lăsând în beznă secole de viață — până ce o nouă scânteie apare și iluminează o altă imagine. Doar izvoarele, munții și văile rămân aceleași, dar chiar și acestea au fost redesenate, modificate și umplute cu milenii de intemperii, rămășițe și lucrări făcute de mâna omului. Cel puțin suntem siguri de un lucru sau, mai bine zis, nu suntem siguri decât de un singur lucru: pe vremea regelui David, sacralitatea, siguranța acestui loc și natura laolaltă au făcut din Ierusalim o fortăreață străveche ce părea imposibil de cucerit.

Oamenii trăiau aici încă din anul 5000 î.e.n. La începutul epocii bronzului, în jurul anului 3200 î.e.n., când mama tuturor orașelor, Uruk, aflat pe teritoriul de azi al Irakului, număra deja 40 000 de locuitori, iar, în apropiere, Ierihonul era un oraș fortificat, oamenii își îngropau morții în morminte săpate în dealurile Ierusalimului și începeau să-și construiască mici adăposturi pătrate în ceea ce probabil era un sat înconjurat de un zid, pe un deal la poalele căruia curgea un izvor. Acest sat a fost atunci abandonat timp de mai mulți ani. Ierusalimul de-abia se născuse pe vremea când faraonii egipteni din Vechiul Imperiu atingeau apogeul

în construcția piramidelor și înălțau Mărețul Sfinx. Apoi, în anii 1900 î.e.n., pe vremea când în Creta înflorea civilizația minoică, regele Hammurabi urma să compileze codul legal din Babilon, iar bretonii se închinau la Stonehenge, a apărut un oraș numit Ursalim — derivat din Salem sau Shalem, zeul luceafărului de seară — a cărui existență este atestată de niște fragmente de ceramică descoperite în apropiere de Luxor, în Egipt. Numele înseamnă probabil „Salem a întemeiat”.³

Ierusalimul se dezvoltase ca o așezare în jurul râului Gihon. Locuitorii săi, canaanenii, au tăiat un canal prin stânci până la un bazin aflat dincoace de zidurile cetății lor. Un tunel subteran fortificat le proteja accesul la sursa de apă. Cele mai recente săpături arheologice de aici arată că izvorul era apărat de un turn și un zid masiv gros de șapte metri, făcut din blocuri de piatră de 3 tone. Este posibil ca turnul să fi servit și ca templu pentru celebrarea sacralității cosmice a izvorului. În alte părți ale Canaanului, regii-preoți ridicau turnuri-temple fortificate. Mai sus pe dealuri, s-au găsit rămășițele unui zid ce împrejmua orașul, cel mai vechi din Ierusalim. Canaanenii s-au dovedit a fi cei mai impresionanți constructori din Ierusalim până la Irod cel Mare, aproape 2 000 de ani mai târziu.

Locuitorii Ierusalimului au devenit supuși ai Egiptului care cucerise Palestina în 1458 î.e.n. Garnizoanele egiptene ocupau orașele Jaffa și Gaza din apropiere. În 1350 î.e.n., regele Ierusalimului îl ruga înspăimântat pe suzeranul său, Akhenaton, faraonul Nouului Regat al Egiptului, să-i trimită ajutoare — măcar „cincizeci de arcași” — pentru a-și apăra micul regat de agresiunea regilor vecini și hoardelor de jefuitori. Regele Abdi-Hepa numea această cetate „capitala Ținutului Ierusalimului, al cărei nume este Beit Shulmani”, Casa Bunătății. Poate că tocmai cuvântul „Shulman” stă la originea lui „Salem” din denumirea orașului.

Abdi-Hepa era un mărunț conducător într-o lume dominată la sud de egipteni, la nord de hitiți (pe teritoriul Turciei actuale) și la nord-vest de grecii micenieni care vor declanșa războiul troian. Prenumele regelui este vest-semitic — semite fiind numeroase limbi și popoare din Orientul Mijlociu, care se presupune că se trag din Sem, fiul lui Noe. Prin urmare, este posibil ca Abdi-Hepa să fi venit de pe undeva din nord-estul Mediteranei. Rugămințile lui, găsite în arhiva faraonului, sunt disperate și lingușitoare, fiind primele cuvinte cunoscute ale unui ierusalimit:⁴

³ În această perioadă, faraonii egipteni aspirau să guverneze Canaanul, dar nu se știe cu certitudine dacă ei au controlat efectiv această țară. Se poate ca ei să fi folosit aceste simboluri de pe vasele ceramice pentru a-i blestema pe suveranii locali care îi sfidau sau pentru a-și exprima aspirațiile în acest sens. De-a lungul timpului, au existat mai multe teorii referitoare la aceste fragmente, ceea ce demonstrează că arheologia este atât o problemă de interpretare, cât și una științifică. Mult timp s-a crezut că egiptenii au spart aceste vase pentru a blestema sau dezonoara locurile ale căror nume apăreau pe ele — de aici și denumirea lor de „texte de execrație”.

⁴ Există în jur de 380 de scrisori scrise în akkadiană pe niște tăblițe de lut ars, adresate de căpeteniile locale faraonului eretic Amenhotep IV (1352–1336), care a instaurat cultul soarelui în locul tradiționalului panteon cu numeroși zei egipteni; el și-a schimbat numele în Akhenaton. Arhiva regală a ministerului său de externe, Casa Corespondenței Faraonului, a fost descoperită în 1887 în noua sa capitală Akhetaten, azi El-Amarna, la sud de Cairo. O teorie sugerează că habiru erau vechii evrei/israeliți, însă cuvântul apare peste tot în Orientul Mijlociu în această perioadă, pentru a-i numi pe acești jefuitori — în akkadiană înseamnă „rătăcitor”. Este posibil ca vechii evrei să fi fost descendenți ai unui mic grup de habiru.

La picioarele regelui am căzut de 7 și de încă 7 ori. Iată fapta ce-au făcut-o Milkily și Shuwardatu împotriva acestui pământ — ei au condus oștirea din Gezer [...] împotriva legii Regelui [...] Ținutul Regelui a căzut în mâinile acelor habiru [jefuitori]. Iar acum un oraș aparținând Ierusalimului a căzut în mâinile oamenilor din Qiltu. Fie ca Regele să asculte rugămintea lui Abdi-Hepa, servitorul său, și să trimită arcași.

Nu ni se spune mai mult, dar indiferent ce s-a întâmplat cu acest rege încolțit de atacatori, un secol mai târziu, locuitorii Ierusalimului au construit structuri terasate abrupte, în aval de râul Gihon, pe dealul Ofel, care au rezistat până astăzi, fundația unei cetăți sau a unui templu al Salemului.

Aceste ziduri, turnuri și terase rezistente au făcut parte din cetatea canaaneană cunoscută sub numele de Sion, pe care David o va cuceri. În timpul secolului al XIII-lea î.e.n., iebuseii au ocupat Ierusalimul. Dar pe-atunci, vechea lume mediteraneeană era răscolită de valurile de invadatori din zona Mării Egee, numiți Popoarele Mării.

În fața acestui vârtej de năvăliri și migrații, imperiile au dat înapoi. Hitiții au fost decimați, micenienii au fost distruși nu se știe cum, Egiptul a fost zguduit — și pentru prima dată și-au făcut apariția evreii.

Avraam la Ierusalim: israeliții

Această nouă „Epocă întunecată”, care a durat trei secole, le-a permis evreilor, cunoscuți și sub numele de „israeliți”, un popor necunoscut care îl venera pe Dumnezeu, să se stabilească și să întemeieze un regat în ținutul îngust al Canaanului. Traseul lor îl aflăm din povestiri despre facerea lumii, despre originea lor și relația lor cu Dumnezeu. Ei au transmis aceste tradiții ce au fost consemnate în textele ebraice sacre, iar mai târziu au fost adunate în cele Cinci Cărți ale lui Moise, Pentateuhul, și în prima parte a scripturilor evreiești, Tanahul. Biblia a devenit Cartea Cărilor, dar nu constituie un singur document. Este o bibliotecă mistică alcătuită din texte ce se întrepătrund, ale unor autori anonimi care le-au scris și le-au editat în momente diferite, în scopuri divergente.

Această operă sacră ce se întinde pe atât de multe epoci, scrisă de atâtea mâini, cuprinde unele fapte istorice demonstrabile, relatări mistice neprobate, versuri de o mare frumusețe lirică și numeroase pasaje misterioase, ininteligibile, poate codificate sau poate traduse greșit. În cea mai mare parte este scrisă nu pentru a povesti niște evenimente, ci pentru a promova un adevăr mai înalt — relația dintre un popor și Dumnezeul său. Pentru un credincios, Biblia este pur și simplu rodul revelației divine. Pentru un istoric, este o sursă contradictorie, nesigură, repetitivă⁵, și totuși de o inestimabilă valoare, adesea singura disponibilă — dar în același timp este prima și cea mai măreață istorie a Ierusalimului.

⁵ Facerea apare de două ori în Geneza 1.1–2.3 și 2.4–2.5. Există două genealogii ale lui Adam, două povestiri despre potop, două cuceriri ale Ierusalimului, două povestiri în care Dumnezeu schimbă numele lui Iacob în Israel. Anacronismele sunt numeroase — de exemplu, prezența filistenilor și arameilor în Geneză, când de fapt ei încă nu sosiseră în Canaan. Cămilele ca animale de povară apar prea devreme. Specialiștii sunt de părere că primele cărți ale Bibliei au fost scrise de diferite grupuri de autori, unul care îl evidențiază pe El, zeul canaanean, celălalt pe Iahve, unicul Dumnezeu al israeliților.